

El revival arquitectònic a **Andorra**

L'any 2008 el ministeri de Cultura va presentar una proposta classicista rematada amb una torre neoromànica per remodelar el centre històric de Sant Julià de Lòria. Al principi del segle XXI trobar-se amb un projecte historicista era tota una sorpresa en plena era de les megalòmanes ocurrències arquitectòniques. Recordem que, aleshores, les administracions, sobretot a Espanya, maldaven per tenir obres d'un "llapis d'or". Arquitectes estrelles que formaven un reduït *star system* coronats pel premi **Pritzker** amb mànega ampla per projectar, construir i gastar el que creguessin oportú sense cap mena de limitació -i així va acabar la festa en alguns indrets¹ -. Una barreja entre cultura i espectacle que es traduïa sovint en triples salts mortals arquitectònics. En tot cas, pel que fa a la macedònia d'estils de la proposta laurediana al final venia a ser, quan pensaven que ja era aigua passada, una nova mostra de *revival arquitectònic*.

EL REVIVAL ARQUITECTÒNIC A ANDORRA

Inspirar-se en el passat és quelcom inherent en l'art. En el cas de l'arquitectura, per exemple, el pes del **Classicisme** ha estat molt present des del **Renaixement** fins a mitjans del segle passat. Va ser a partir del **Romanticisme** quan la mirada cap a altres temps i altres llocs s'intensifica. La revolució romàntica va canviar de forma tan profunda la percepció del món que encara roman en la nostra societat. L'individualisme, el subjectivisme, la natura, el geni incomprès, l'amor romàntic... i la cosa local, popular i propi que vindicaran els moviments nacionalistes. En aquest context cada territori cercava en el passat el seu "estil nacional". Per primera vegada s'aprecia l'art medieval després de segles d'incomprensió i rebuig. El que abans era un cos estrany en l'evolució de l'art va esdevenir quelcom singular i, per això mateix, admirat. El **Romànic** i el **Gòtic** passen a ser la font d'inspiració de l'Europa del segle XIX i principi del XX. El neoromànic i el neogòtic s'estendran pel continent alhora que inspiren el **Modernisme**, àvid de passat sense renegar ni d'altres cultures ni de la tradició. Per aquí vindrà el gust per l'arquitectura vernacular que va evolucionar cap a una altra *revival*. La inspiració ja no era l'arquitectura culta sinó la popular. Allò de *l'estil de muntanya* o *del país* serà quasi obligatori a Andorra. Una recreació epidèmica d'allò que es creu vernacular amb exponents paradigmàtics com la pleta d'Ordino d'**Albert Pujal** i **Ramon Ribalta** (1988) o el poble d'Auvinyà d'**Alfons Valdés** (2005).

¹ Veure el llibre de L. Moix, *Queríamos un Calatrava*, Barcelona, 2016.

Fotografia de l'article de M. Barrachina, *Un enclavament medieval al mig d'Andorra*. Diari Ara. 11/10/2015

En tot cas, darrere del **Modernisme** tornarà a imposar-se el cànon classicista amb el **Noucentisme** i, finalment, tot saltarà pels aires amb el triomf planetari del **Moviment Modern** de mitjans del segle XX. Un últim rebrot de reflexos clàssics, però superficials, apareixerà cap al darrer terç de la passada centúria amb el **Postmodernisme**.

A casa nostra tenim obres amb tocs historicistes de destacats autors catalans en etapes de transició entre el **Modernisme** i el **Noucentisme** i, curiosament, també del primer arquitecte andorrà: **Xavier Pla** (1906-1996). Va ser **Cèsar Martinell** (1888-1973) el que va encetar la llista amb la casa Warren o *casa dels Russos* a Santa Coloma (1916-1919). Seguirà **Pere Celestí Gusí** (1897-1971) amb l'Hostal Valira d'Escaldes (1929-1934) i continuarà **Xavier Pla** amb el seu projecte fi de carrera: el nou parlament d'Andorra (1933), segurament la proposta més historicista de totes. El sùmmum del revival amb referents creuats i directament superposats ens arriba de la mà d'un francès **Robert Trilhe** (1902-1971) amb Ràdio Andorra (1937-1939). Finalment **Josep Puig i Cadafalch** (1867-1956) a la casa Lacruz a Escaldes-Engordany (1940-1943) seguirà les passes de Martinell. Ara bé, l'obra més clarament medievalista ha estat l'església neoromànica de Sant Pere Màrtir a Escaldes-Engordany d'en **Josep Danés** (1891-1955). No només per la seva estètica sinó també per la seva tècnica constructiva. Es tracta d'un temple projectat el 1952 i acabat entre 1978 i 1981 per Jordi Bonet (1925). El darrer edifici historicista serà el Santuari de Nostra Senyora de Meritxell (1976) d'en **Ricard Bofill** (1939). Aquest, però, a diferència de Danés, bastirà la basilica amb materials i procediments moderns restant l'aparença com a simple vestidura. Poc després, Bofill va canviar de línia i va abraçar el **Postmodernisme** com demostra el projecte de Complex turístic de la Comella (1987). Bofill reprenia el fil d'**Agustí Borrell** (1910-1971) que el 1949 havia traslladat el classicisme experimentat a Barcelona a la casa Filipó Aixàs d'Andorra la Vella. Quan semblava que el revival arquitectònic no tenia més recorregut va aparèixer la proposta de remodelació del centre històric de Sant Julià de Lòria.

Recreació pròpia de la proposta de 1933 pel nou Parlament d'Andorra de Xavier Pla.

DE L'AVANTGUARDA A LA REREGUARDA

Que el turisme ha esdevingut un dels motors econòmics dels darreres dècades al món és inqüestionable i, en el cas d'Andorra, bàsic, en ser el responsable del 60% del PIB nacional. La competència entre destinacions és ferotge i arreu se cerquen formes d'incrementar les ofertes d'oci, de desestacionalitzar el turisme, en definitiva, d'augmentar els visitants i els guanys. A la primera dècada del segle XXI Andorra s'apunta a la llista d'indrets que volien repetir el miracle bilbaí del Museu Guggenheim. Aquella operació politico-arquitectònica que contra tot pronòstic fa tenir un èxit planetari sense precedents. La fórmula semblava senzilla: arquitecte de renom + equipament espectacular = rèdits assegurats. Així, doncs, calia posar un peu en el circuit de les patums arquitectòniques i la manera va ser convidar-los a dos concursos: el **Museu de la Pau i la Identitat i Arxiu Nacional d'Andorra** i el **Museu Nacional d'Andorra**. L'impulsor va ser el ministre-portaveu de Govern, de Desenvolupament Econòmic, Turisme, Cultura i Universitats **Juli Minoves**. Com li va dir al periodista **LLàtzer Moix** durant la resolució del primer concurs²:

Con estas operaciones arquitectónicas creamos nuevo patrimonio y ponemos en valor el histórico. Necesitamos más productos turísticos. En invierno nieva, y con la nieve llegan lo esquiadores. Pero en primavera, verano y otoño debemos seguir atrayendo turismo. La arquitectura puede ser un buen producto económico. Ahí esta Bilbao con el Guggenheim. Ya sabemos que se trata de un caso irreplicable. Bilbao y Elciego no están muy lejos de Andorra. Podríamos entrar en esa ruta. Podría venir gente de muy lejos para recorrerla. La inversión en arquitectura emblemática funciona: entre 1997 y 2008 el Guggenheim Bilbao generó 2.100 millones de euros en gasto directo de los visitantes, 2.000 millones en PIB adicional para el País Vasco, 317 millones de recaudación fiscal...

² L. Moix, *Arquitectura milagrosa*, Barcelona, 2010.

Al primer concurs, tot i la intensa publicitat, es van presentar una desena de candidats entre els quals hi havia **Frank Gehry**, que era, de fet, el desitjat. A molts d'ells se'ls havia contactat prèviament i, en el cas de **Gehry**, visitat personalment. Les bases ja apuntaven cap a l'americà ja que es valorava el reconeixement professional, el premi **Pritzker** (l'obtenia el 1989) i l'autoria de projectes emblemàtics, és a dir, Bilbao. Com era d'esperar, el 2007, **Gehry** és proclamat guanyador encetant-se la fase de projecte amb diferents alternatives segons la ubicació fins que el canvi de color polític, a les eleccions de 2009, l'aturà en sec i per sembla provocant un disgust monumental a l'arquitecte.

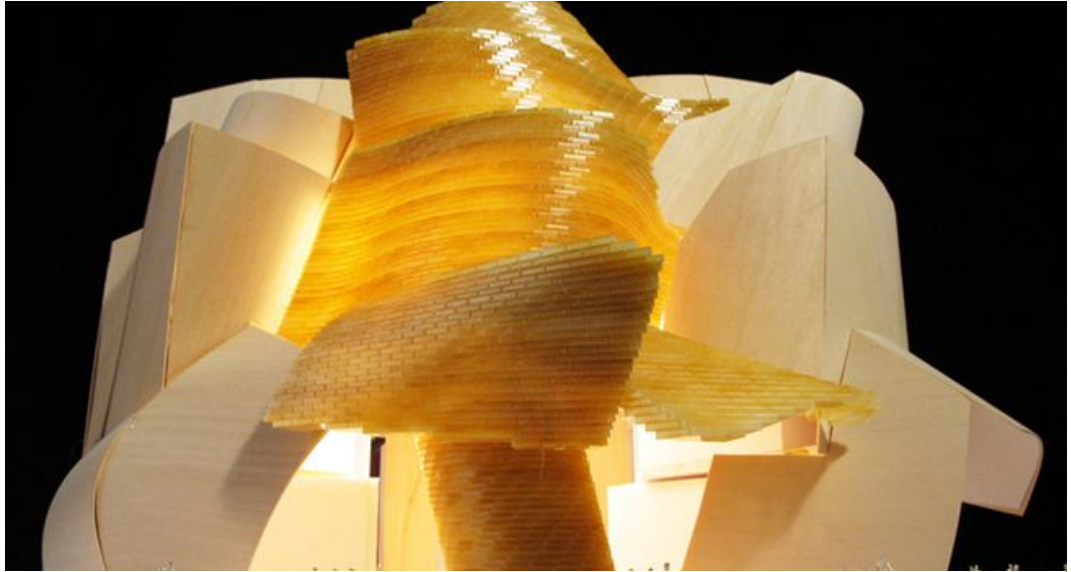

Foto de l'article *El frustat projecte de Museu Nacional d'Andorra s'exposa a París*, Diari Ara Andorra del 06/10/2004. https://www.ara.ad/cultura/Museu-Nacional-Frank-Gehry-Paris_0_1225077753.html

El segon concurs va ser encara més directe ja que es convidaren només cinc grans firmes: **Frank Gehry, Foster, Zaha Hadid, Jean Nouvel** i **Dominique Perrault**. L'anterior convocatòria guanyada per Gehry va fer que l'*star system* es prengués seriosament l'oferta andorrana. L'excusa era de nou, un museu, l'equipament per excel·lència per aquestes competicions. Ara, però, el lloc estava clar: el solar que ocupava la seu de la STA i l'antiga caserna de bombers a Andorra la Vella. Un segon concurs excloent va aixecar les protestes del **Col·legi d'Arquitectes d'Andorra** que el demanava obert als arquitectes locals sense que la queixa tingués èxit. Com a forma de resposta el **COAA** va organitzar una exposició amb els projectes que varis col·legiats van desenvolupar pel museu. En tot cas, el canvi de color polític, també va acabar amb aquest concurs però no, amb la idea de tenir un equipament emblemàtic en aquell indret. Anys després, el 2014, es va tornar a convocar un concurs, aquest cop per a arquitectes locals i sota el títol: **Reforma i ampliació del conjunt d'edificis d'AT i Antiga caserna de Bombers d'Andorra la Vella**. El guanyador va ser **Gerard Arias** que tampoc el veurà dempeus. Sembla que no hi ha dos sense tres i, si els efectes de la pandèmia no ho impedeix, possiblement hi hagi un nou concurs. Veurem!

D'aquesta segona selecció va quedar un testimoni impagable: el documental *The Competition* (2013) de l'arquitecte madrileny **Ángel Borrego** (1967). Vam tenir la sort de parlar amb ell i convidar-lo a presentar el seu treball als cinemes de l'Illa Carlemany. La projecció i el debat posterior van ser, més que el procés de disseny, tot un retrat de les relacions entre clients, polítics i arquitectes mentre es gestava l'esclat de la bombolla immobiliària que va portar al món a una profunda crisi econòmica.

Invitació del Col·legi d'Arquitectes a la projecció del documental d'Ángel Borrego sobre el concurs de Museu Nacional.

Borrego venia de guanyar, el 2007, l'edifici del Registre Civil, un dels molts equipaments que componien el concurs del Campus de la Justícia que la comunitat de Madrid havia organitzat amb arquitectes estelars en el cartell. Malauradament, mai el va fer i mai el va cobrar del tot. Dels 15 edificis que havia de tenir el complex només es va bastir un: el Instituto de Medicina Legal d'**Alejandro Zaera-Polo** (1963), que tampoc va entrar en funcionament, salvo ara, provisionalment, arran de la pandèmia. Després de l'experiència Borrego va pensar en mostrar les interioritats d'aquests esdeveniments al gran públic. Quan tenia aparaulat el finançament sorgeix el concurs d'Andorra. Era una ocasió única ja que amb els primers símptomes de crisi econòmica semblava que podria ser la darrera competició amb estrelles de l'arquitectura. Durant els preparatius es va aconseguir que en les bases s'incloués l'obligació de deixar-lo entrar en els despatxos i en les sessions del jurat. Tota una novetat que ens ha llegat un excepcional document històric.

DEL NOU AL VELL

Cap a l'any 2007 el Comú de Sant Julià va encetar els estudis per revifar la plaça major i ampliar la Universitat. En tractar-se d'un espai inclòs en l'entorn de protecció de l'**església de Sant Julià i Sant Germà** el ministeri de Cultura era part interessada. En aquest cas, el ministeri va creure que calia quelcom historicista i, a més, sense concurs pel mig. Es va encarregar el treball al despatx nord-americà **Fairfax & Sammons**. Fins i tot, el ministre i l'assessor en temes patrimonials d'aleshores, **Benoit Melon**, van viatjar als Estats Units per visitar als arquitectes. En no res es passava de l'arquitectura més innovadora a la més conservadora.

Fairfax & Sammons es presenta com a un despatx: *Classical & Tradicional Architetcs*³, amb oficina a Nova York i Palm Beach. Formen part de l'organització *Classical America* (fundada el 1963 pel crític **Henry Hope Reed Jr.** -1915-) i van ser membres fundadors de l'Institut d'Arquitectura Príncep de Gales; institució impulsada per aquest com a part de la seva creuada contra l'arquitectura moderna. Recordem que als anys vuitanta el **Príncep Carles d'Anglaterra** es va oposar frontalment als projectes moderns. Tot va començar al 1984 quan en un discurs va criticar durament el projecte guanyador de l'ampliació de la Nacional Gallery de **Venturi, Rauch y Scott Brown** al que va titllar: *d'estació municipal de bombers rematada amb una torre que conté una gran sirena... és un gra monstruós en la cara d'un estimat i elegant amic*⁴. Dies després dirà que els arquitectes moderns estaven causants més estralls a Londres que la Luftwaffe alemanya a la segona guerra mundial. Aquestes primeres investides reials van aixecar simpaties en un país on el **Brutalisme**, poc popular, estava arrasant.

A new House in Connecticut, Washington de Fairfax & Sammons. <https://fairfaxandsammons.com>

El Príncep encoratjat va impulsar un institut d'arquitectura, va escriure un llibre -A vision of Britain-, va fundar una revista, va produir un programa de televisió i va encarregar a **Léon Krier** (1946) el poble de Poundbury en les seves terres del comtat de Dorset (Ducat de Cornualles) al sud-oest d'Anglaterra seguint el seu ideal d'"aldea urbana". Arquitectes anglesos com a **James Stirling** (1926-1992), **Nicholas Grimshaw** (1939), **Norman Foster** (1935) o **Richard Rogers** (1933) van haver de buscar el reconeixent fora del país, i ho van aconseguir. El seu èxit va ser tal que la mateixa reina va distingir a Foster i Rogers amb el títol de Sir.

³ <https://fairfaxandsammons.com/>

⁴ Discurs de SAR el Príncep de Gales en el 150^è aniversari del Reial Institut d'Arquitectes Britànics (30 de maig de 1984). <http://otraarquitecturaesposible.blogspot.com/2010/08/fuente-pagina-oficial-del-principe-de.html>

L'institut del Príncep es finançava amb donacions de gent que volia apropar-se a la reialesa i que, com a benefactors, també deien la seva en el programa d'estudis. Per exemple, de les aportacions de l'Orient Mitjà venia que la institució tingués un departament de disseny islàmic. En el cas de **Richard Sammons** (1961) a banda de fundador va ser instructor entre 1992 i 1993. El centre va acabant sent una escola per fills de gent adinerada que no sabia ben bé què fer. Com dirà un dels darrers directors, **Adrian Gale**: *l'institut ha estat la riota. L'ensenyament ha estat superficial... el seu objectiu era la decoració de l'edifici, no l'espai, no l'ànima*⁵.

Tot aquest corrent nostàlgic tenia el seu equivalent als Estats Units on, no per casualitat, el classicista **Rodney Cook** va crear una fundació per recolzar l'institut del Príncep de Gal·les. Recordem, d'entrada, la profunda petjada que va deixar el president nord-americà i arquitecte **Thomas Jefferson** (1743-1826) i com seguia fil per randa els Quatre llibres d'Arquitectura d'**Andrea Palladio** (1508-1580). El seu tradicionalisme agrari té molt a veure amb la demanda de fusió entre natura i ciutat de caràcter anti-urbà impulsat pels que s'han anomenat "nous urbanistes americans", just en la línia de les idees del Príncep de Gales⁶. Els líders d'aquest moviment han estat el matrimoni d'arquitectes **Andrés Duany** (1949) i **Elizabeth Palter-Zyberk** (1950) i s'ha desenvolupat bàsicament a l'estat de Florida on s'han fet famoses les urbanitzacions **Seaside** -escenari de la pel·lícula *The Truman Show*- o **Celebration** -promoguda per Disney- tot, a més, sostenible i ecològic.

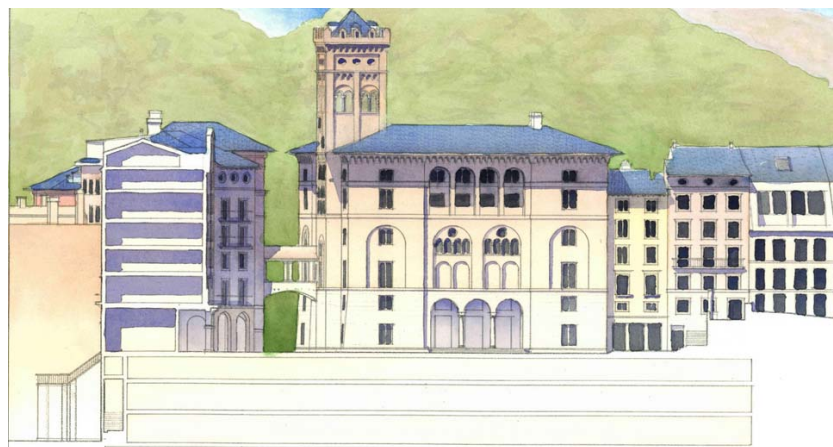
Una vista de Poundbury. <https://archinect.com/news/article/149975568/long-derided-by-architects-prince-charles-model-town-poundbury-might-not-be-all-that-bad-after-all>

⁵P. Golberger, *Carlos pierde su cruzada*, La Vanguardia, 27.10.1998.

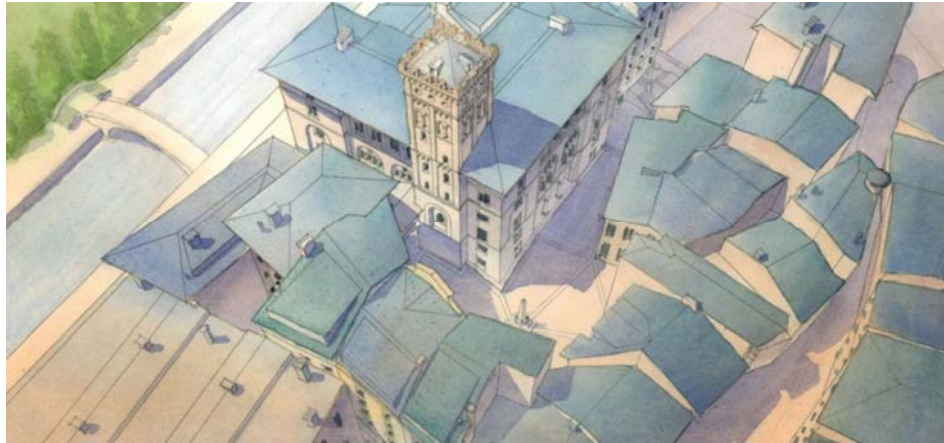
⁶ No molt juny estaven els sectors progressistes benestants com demostra el llibre de Hillary Clinton, *It takes a Village*. Per contra, l'àcida pel·lícula del britànic Sam Mendes, *America Beauty* (1999), ve a retratar l'atractiu suburbana de les noves urbanitzacions americanes com passar amb l'esplèndida variant de rosa sense olor ni espines que dona títol al film.

En tot cas, tornant a casa nostra, és curiós que allò que s'havia venerat, copiat i reinterpretat de la cultura arquitectònica europea ens tornés versionat per arquitectes del nou continent. Així doncs, amb els antecedents comentats, la base estilística de la proposta laurediana no es pot amagar, és renaixentista no pas romànica i per tant res a veure amb la nostra història.

Imatges estretes de la plana web dels arquitectes <https://fairfaxandsammons.com/>

https://es.wikipedia.org/wiki/Abad%C3%ADa_de_San_Miguel_de_Cuix%C3%A1#/media/Archivo:Saint-Michel_de_Cuxa.JPG

Les vistes aquarellades amb una plaça porxada poligonal, obeliscs, pilars dòrics, arcs de mig punt, encoixinats... són realment revisions del llegat jefersonià. En tot aquest repertori de ressons italians una torre culminava el conjunt. Venia a ser el contrapunt local. Tot i que feia la competència al cloquer romànic de l'**església de Sant Julià i Sant Germà**, sense que paradoxalment amoïnes a ningú, recordava al campanar de l'**Abadia de Sant Miquel de Cuxà**. Certament era una imatge d'arquitectura altmedieval però, de nou, desarrelada, ja que estava allunyada del nostre romànic. Finalment, tampoc aquest projecte va tirar endavant i, des d'aleshores no hem tingut cap altre concurs amb participació forana coneguda, si no és sotamà aixoplugat per algun arquitecte local.

Però això és una altra història.

T. +376 869 558 · www.enricdilme.com

Escrit a Escàs (La Massana), la setmana que la nostra filla fa 16 anys.